

ՊԱՏՄՈՒԹՅՈՒՆ, ՄՇԱԿՈՒՅԹ, ԱԶԳԱԳՐՈՒԹՅՈՒՆ

ՄԱՐԻՆԵ ՍԱՀՐԱԴՅԱՆ

ԹԻՖԼԻՍԻ ՀԱՅ ԳԱՂԹԱԿԱՆՆԵՐԸ.

ԱԶԳԱՅԻՆ ԵՎ ՊԵՏԱԿԱՆ ԿԱՌՈՒՅՑՆԵՐԻ ԱՐՁԱԳԱՆՔԸ

(1918–1920թթ.)

*DOI: 10.24234/journalforarmenianstudies.v3i70.191*

## ԱՄՓՈՓՈՒՄ

Հոդվածում քննարկվում են 1918–1920 թթ. Թիֆլիսում կենտրոնացած հայ գաղթականների սոցիալական պայմանները և նրանց խնդիրներին արձագանքող ազգային ու պետական կառույցների գործունեությունը: Արխիվային փաստաթղթերի վերլուծությունը ցույց է տալիս, որ գաղթականության կտրուկ աճը, ֆինանսական և նյութական միջոցների սահմանափակումը, վարչական համակարգի թերությունները և Վրաստանի իշխանությունների վարած քաղաքականությունը էականորեն նվազեցնում էին կազմակերպված աջակցության արդյունավետությունը: Թեպետ Վրաստանի Հայոց Ազգային Խորհուրդը, Հայաստանի Հանրապետության համապատասխան մարմինները և մի շարք բարեգործական կազմակերպություններ իրականացնում էին սննդի, կացարանի, բուժօգնության և կրթության ապահովման ծրագրեր, այնուամենայնիվ, դրանց ազդեցությունը սահմանափակ էր:

Ուսումնասիրության արդյունքում հանգել ենք այն եզրակացության, որ Թիֆլիսի հայ գաղթականների սոցիալական ճգնաժամը ձևավորվել էր ներքին կառավարչական խնդիրների և արտաքին քաղաքական մարտահրավերների փոխազդեցության արդյունքում, որը սահմանափակեց ազգային և պետական կառույցների միջամտության արդյունավետությունը և տվյալ ժամանակահատվածում որոշիչ դեր խաղաց գաղթականների սոցիալական վիճակի ձևավորման գործում:

*Բանալի բառեր և արտահայտություններ. հայ գաղթականներ, Վրաստանի Հայոց Ազգային Խորհուրդ, Թիֆլիս, Հայաստանի Հանրապետություն, բարեգործական միություններ*

### ՆԵՐԱԾՈՒԹՅՈՒՆ

1918–1920 թվականներին՝ Հայաստանի Հանրապետության և Վրաստանի Հանրապետության հռչակումից հետո, Թիֆլիսում բնակվող հայ գաղթականների սոցիալական խնդիրները դարձան լուրջ մարտահրավեր: Գաղթականների մեծամասնությունը պատերազմի և թուրքական հալածանքների հետևանքով եկել էր Արևմտյան Հայաստանից, և նրանք սոցիալական ու նյութական աջակցության կարիք ունեին:

Սույն հետազոտությունը Թիֆլիսում ապաստանած հայ գաղթականների սոցիալական վիճակի վերլուծության փորձ է: Ուշադրություն ենք դարձրել Հայաստանի կառավարության և Վրաստանի Հայոց Ազգային Խորհրդի գործունեության արդյունավետությանը: Գաղթականներին աջակցելու համակարգը ներառում էր ֆինանսական օգնություն, հացի, հագուստի, բնակարանի տրամադրում և կրթական հաստատությունների հասանելիություն, սակայն արխիվային փաստաթղթերը ցույց են տալիս համակարգի բացթողումները և կազմակերպչական դժվարությունները:

Հետազոտության նպատակն է վերլուծել Թիֆլիսի հայ գաղթականների սոցիալական խնդիրները և գնահատել, թե Հայաստանի կառավարության և Վրաստանի Հայոց Ազգային Խորհրդի միջամտություններն ինչպես են ազդել նրանց բարեկեցության վրա:

Հետազոտության խնդիրներն են՝

- 1918-1920 թվականներին Թիֆլիսում հայ գաղթականների սոցիալական վիճակի, մասնավորապես՝ աշխատանքի, սննդի և կացության ապահովման խնդիրներին վերլուծությունը,

- Հայաստանի կառավարության և Վրաստանի Հայոց Ազգային Խորհրդի ձեռնարկած միջոցառումների արդյունավետության և համակարգվածության գնահատումը,
- այդ միջոցառումների բաշխման մեխանիզմների՝ գաղթականների կյանքի բարելավման վրա ունեցած ազդեցության վերլուծությունը:

Գիտական կարևորությունը պայմանավորված է հայ գաղթականության սոցիալական խնդիրների լուծման գործընթացում պետական և հասարակական կառույցների գործառնությունների արդյունավետության գնահատմամբ, ինչպես նաև նրանց սոցիալական բարեկեցությանը նպաստած կամ խոչընդոտած գործոնների բացահայտմամբ:

### **ՔՆՆԱՐԿՈՒՄ**

#### **Թիֆլիսի հայ գաղթականների խնդիրները**

Հայաստանի անկախության հռչակումից հետո Հայոց Ազգային Խորհուրդը<sup>1</sup> դեռ գտնվում էր Թիֆլիսում, սակայն անհրաժեշտ էր տեղափոխվել Երևան՝ նորաստեղծ Հայաստանի մայրաքաղաք: Այս գործընթացը տարբեր պատճառներով հետաձգվեց, և միայն 1918 թ. հուլիսի 17-ին խորհրդի կազմը տեղափոխվեց Երևան: Թիֆլիսում անհրաժեշտ էր հայ բնակչության կրթամշակութային, սոցիալական և գաղթականության հարցերով զբաղվող նոր կառույց: Այդ նպատակով ձևավորվեց Վրաստանի Հայոց Ազգային խորհուրդը (ՎՀԱԽ), որն ստանձնեց այս ոլորտներին առնչվող խնդիրների լուծումն ու վերահսկումը (Մախյան Բ., 2023):

Նախ՝ հասկանալի էր, թե ինչով է պայմանավորված Վրաստանում բավականին մեծ թիվ կազմող գաղթականների առկայությունը: Անվտանգության տեսանկյունից Վրաստանը Հայաստանի սահմանակից թերևս միակ վայրն էր, ուր կարող էին տեղավորվել գաղթականները: Բայց դա հանդիպեց լուրջ խոչընդոտների մասնավորապես վրաց նոր կառավարության կողմից: Թվում էր՝

<sup>1</sup> Հայոց Ազգային Խորհուրդը ձևավորվել էր 1917 թ. հոկտեմբերին՝ Թիֆլիսում գործող հայ ազգային կուսակցությունների և հասարակական կառույցների համատեղ նախաձեռնությամբ: Խորհրդի կազմավորումն ու սկզբնական գործունեությունը իրականացվում էին Թիֆլիսում մինչև 1918 թ., քանի որ քաղաքը, հատկապես 19-րդ դարից դարձել էր հայ քաղաքական, հասարակական և մշակութային կյանքի գլխավոր կենտրոնը:

բազմամշակութային կենտրոն հանդիսացող և ժողովրդավարական գաղափարախոսությամբ առաջնորդվող մի երկրում նման խնդիրները պետք է լուծվեն մարդասիրական մոտեցմամբ, սակայն իրականում կատարվեց ճիշտ հակառակը:

Այս խնդիրն ուսումնասիրելիս անհրաժեշտ է ևս մեկ փաստ դիտարկել. Թիֆլիսն այլևս հայկական քաղաքական կենտրոն չէր, սակայն հայության մեծ մասի ընկալումը դեռ չէր փոխվել: Արդյունքում առաջացավ մի իրավիճակ, երբ լիազորությունները հստակ սահմանված չէին. Թիֆլիսի հայկական կառույցները կարծում էին, որ գործընթացները պետք է ղեկավարի Երևանի կառավարությունը, իսկ Երևանում կարծում էին, որ Թիֆլիսն է հիմնական պատասխանատուն: Այս երկրնկալումն ու լիազորությունների անորոշությունը խոչընդոտում էին գաղթականների սոցիալական խնդիրների համակարգված լուծմանը:

Թիֆլիսում գաղթականների հետ տարվող աշխատանքները մեծ մասամբ անկազմակերպ էին իրականացվել: Մասնավորապես երկար ժամանակ չէր հաջողվել ճշգրիտ ցուցակագրել Թիֆլիսում գտնվող գաղթականներին: Արդյունքում Թիֆլիսում և շրջակայքում գտնվող գաղթականների թիվը (30000) միայն ենթադրություն էր (**ՀԱԱ, ֆ. 205, ց. 1, գ. 566, թ. 9**): 1919 թ. հունիսի 10-ի դրությամբ Թիֆլիս էր հասել մոտ 40.000 հայ գաղթական, որոնցից շուրջ 30.000-ը տեղավորվել էին քաղաքային ինքնավարության աջակցությամբ, իսկ մնացյալը կացարան էին գտել սեփական միջոցներով (**«Ժողովրդի ձայն» 1919, 14 հունվար**): Արխիվային փաստաթղթերում նշված 30 հազար գաղթականների թիվը վերաբերում էր ցուցակագրված անձանց:

Հուլիսի 17-ից հետո, երբ կառավարությունը դադարեցնում է նպաստների բաժանումը, շուրջ 2.000 գաղթականների տեղավորում են 300-րդ վերստում, 1.500-ին՝ քաղաքային հանրակացարաններում: Մյուսները ինքնուրույն ապաստան են գտել քաղաքի տարբեր հատվածներում (**«Ժողովրդի ձայն» 1919, 14 հունվար**):

Սակայն գաղթականների թիվը գնալով նվազում էր՝ պայմանավորված մահացություններով, որոնց հիմնական պատճառներն էին վարակիչ հիվանդությունները և սովը: Միայն մեկ ամսվա ընթացքում՝ հունիսի 1-ից հուլիսի

1-ն ընկած ժամանակահատվածում, Թիֆլիսում մահացել էր մոտ 1.000 գաղթական (**«Ժողովրդի ձայն» 1919, 14 հունվար**) :

Սանիտարական պայմաններն անբավարար էին: Դա նպաստում էր հիվանդությունների տարածմանը (քոս, տիֆ, դիզենտերիա և այլ վարակներ): Հացամթերքի բաշխումը ցուցակագրության բացակայության և ապահովների ու կարիքավորների չտարբերակման պատճառով արդյունավետ չէր իրագործվում: Տվյալների համաձայն՝ Թիֆլիսում օգնություն էր ստանում 20.000 գաղթական (**ՀԱԱ, ֆ. 205, ց. 1, գ. 566, թ. 9**): Գաղթականների սոցիալական ծանր վիճակը խորանում էր օգնության համակարգի անկազմակերպվածության պատճառով, իսկ ՎՀԱԽ-ն չէր կարող ապահովել կենտրոնացված աջակցություն (**ՀԱԱ, ֆ. 205, ց. 1, գ. 566, թ. 9**):

Համաձայն ՎՀԱԽ-ի տվյալների՝ Թիֆլիսում և շրջակայքում գտնվող գաղթականների երեք քառորդը բնակվում էր քաղաքում. սկզբում նրանք ապրել են երեք հարյուր վերստ տարածության վրա, բայց հետո թողնելով այդ վայրերը՝ տեղափոխվել են քաղաք, որտեղ, կարելի է ենթադրել, աշխատում էին և ի վիճակի էին հայթայթելու օրվա ապրուստը (**ՀԱԱ, ֆ. 205, ց. 1, գ. 573, թ. 49**):

Թիֆլիսում գաղթականների հիմնական սոցիալական խնդիրներից մեկը սննդի և բնակարանի ապահովումն էր: ՎՀԱԽ-ի ներկայացուցիչ Ար. Մակարեանի՝ Հայաստանի կառավարության Խնամատարության նախարարին ուղղված գրությունը ցույց է տալիս հացամթերքի բաշխման անարդյունավետությունը: Խնդիրները հիմնականում պայմանավորված էին՝

- գաղթականների ցուցակագրության բացակայությամբ,
- աղքատների և հարուստների չբաժանված լինելով,
- լիազորությունների ոչ ճշգրիտ բաշխմամբ (**ՀԱԱ, ֆ. 205, ց. 1, գ. 566, թթ. 9**):

Ըստ Արևմտահայ Հայրենակցական Միությանց Գործադիր Մարմնի արխիվային գրությունների՝ գաղթականների սոցիալական ծանր վիճակն է՛լ ավելի էր խորանում օգնության համակարգի անկազմակերպվածության հետևանքով: Մարմինը հայտնում էր, որ հացամթերքի ու հագուստի բաշխումն իրականացվում

էր առանց վերահսկողության: Դրա հետևանքով օգնությունը հաճախ չէր հասնում առավել կարիքավորներին (**ՀԱԱ, ֆ. 205, ց. 1, գ. 566, թթ. 10**):

Այս համատեքստում Վրաստանի Հայոց Ազգային խորհուրդը, թեև ձեռնարկում էր տարբեր քայլեր, սակայն փաստացի չէր կարողանում ապահովել տասնյակ հազարավոր գաղթականների կյանքի պահպանման և նրանց սոցիալական վիճակի կայունացման համար անհրաժեշտ կենտրոնացված աջակցությունը:

Ազգային խորհուրդը գաղթականության բաժնի կողքին ունեցել է նաև կրթական, ֆինանսական և այլ բաժիններ: Սակայն նրա ֆինանսական միջոցները (ընդամենը 100,000 ռուբլի յոթ ամիսների ընթացքում) սահմանափակ էին, և դրանք պետք էր ծախսել նաև այլ ճյուղերի վրա: Այս իրավիճակը պատճառ դարձավ լիազոր անձ նշանակելու առաջարկի, որը կառաջնորդեր գաղթականների ցուցակագրությունը, կվերահսկեր ֆինանսների նպատակային օգտագործումը և կստեղծեր 2-3 անդամից բաղկացած փոքր շտաբ (առանց անդամների վարձատրության) (**ՀԱԱ, ֆ. 205, ց. 1, գ. 566, թթ. 11**): Այս առաջարկը, սակայն, չիրագործվեց:

Այսպիսով, Թիֆլիսում գաղթականների սոցիալական ծանր վիճակը ցույց է տալիս համակարգված օգնության, ցուցակագրության և ֆինանսական վերահսկողության անհրաժեշտությունը:

### **Ֆինանսական և նյութական ապահովում**

Վրաստանում բնակվող հայ գաղթականների սոցիալական վիճակը ծանր էր, քանի որ նրանց մեծամասնությունը չունեւ մշտական զբաղմունք և ամբողջությամբ կախված էր պետական և բարեգործական աջակցությունից: Արխիվային փաստաթղթերը վկայում են, որ առաջնահերթ խնդիրներն էին սննդի կայուն ապահովումը, ձմեռային հագուստի, վերմակների և կացարանի հարցերի լուծումը, տարբեր շրջանների գաղթականների տեղավորումն ու նյութական օգնության նպատակային բաշխումը:

ՎՀԱԽ-ի զեկույցները վկայում են, որ գաղթականության բաժնի և Ամերիկյան Կարմիր Խաչի հովանավորության ներքո 3 հազար որբեր պահվում էին Թիֆլիսում

և հարակից շրջաններում, իսկ 10 հազարը՝ այլ կենտրոններում: Հայաստանի կառավարությունն ու ՎՀԱԽ-ն փորձեցին վերահսկել ֆինանսական միջոցների բաշխումը, որբանոցների ու կրթական հաստատությունների աջակցությունը (ՀԱԱ, ֆ. 205, ց. 1, գ. 566, թթ. 11): Հայաստանի կառավարությունը և Վրաստանի Հայոց Ազգային Խորհուրդը ձեռնամուխ եղան ֆինանսական միջոցների, ռեսուրսների վերահսկմանը:

Ստեղծեցին նաև որբանոցների և կրթական աջակցության ու միջոցների բաշխման նոր համակարգ: Նախ՝ ընդգծենք, որ Թիֆլիսում և հարակից շրջաններում որբերի վիճակը ծանր էր. որբանոցները չունեին ֆինանսական բավարար աջակցություն: Դրությունը նույնն էր նաև կրթական օջախներում: Այս ուղղությամբ փորձեցին լուրջ գործունեություն ծավալել հայկական, ամերիկյան միությունները, այդ թվում՝ Վանուկիների միությունը. վերջինս նախաձեռնում է որբանոցների ու արհեստանոցների աշխատանքների կազմակերպումը (ՀԱԱ, ֆ. 205, ց. 1, գ. 697, թ. 118):

Հայաստանի կառավարությունը կարգադրեց ֆինանսական ծախսը թեթևացնելու համար աշխատանքի ենթակա որբերի համար գտնել աշխատանք և հեռացնել որբանոցներից, ինչպես նաև զբաղվել ուսուցիչների ցածր վարձատրության և բացթողումների հարցերի կարգավորմամբ (ՀԱԱ, ֆ. 205, ց. 1, գ. 566, թ. 214):

Պետական կառույցներն իրենց ոչ բավարար ֆինանսական միջոցներով չէին կարող հոգալ բոլոր ծախսերը: Այս տարիներին, ինչպես արդեն ասվեց, մեծ դեր ունեցան հասարակական միությունները: Դրանից էր Տաճկահայ կանանց միությունը, որը իր հովանավորության տակ վերցրեց Թիֆլիսի Ծիրանավորի որբանոցը. միության ղեկավարն էր Համասփյուռ Միրզոյանը (ՀԱԱ, ֆ. 205, ց. 1, գ. 584, թ. 42):

Արևմտահայ Հայրենակցական Միությունը, Ամերիկյան Նպաստամատույց Կոմիտեն և տեղական միությունները որբանոցների և արհեստանոցների կազմակերպման գործում համագործակցում էին պետական մարմինների հետ (ՀԱԱ, ֆ. 205, ց. 1, գ. 697, թ. 118): Այս միջոցառումները նպաստեցին

գաղթականների սոցիալական ինտեգրմանը և հնարավորություն տվեցին որոշ չափով նվազեցնելու ծայրահեղ աղքատության և կացարանների ապահովման խնդիրները:

**Գաղթականների սոցիալական խնդիրների լուծման հարցում կառավարության  
և Վրաստանի Հայոց Ազգային Խորհրդի դերը**

1918–1920 թվականներին Թիֆլիսի հայ գաղթականների սոցիալական խնդիրները լուծելու համար Հայաստանի կառավարությունն ու Վրաստանի Հայոց Ազգային Խորհուրդը հանդես եկան մի շարք նախաձեռնություններով: Ուսումնասիրությունները վկայում են, որ քայլերը հիմնականում ուղղված էին ֆինանսական և նյութական ռեսուրսների արդյունավետ բաշխմանը, ինչպես նաև վարչական վերահսկողության ուժեղացմանը:

Գաղթականության խնդիրները Հայաստանի կառավարության օրակարգային հարցերից էին, սակայն անհրաժեշտ է նշել, որ որոշակի վերլուծություններ անելու համար պետք է նաև դիտարկել արտաքին քաղաքական ազդեցությունն այս ուղղությամբ:

Ալեքսանդր Խատիսյանը բրիտանական կողմի հետ իր դիվանագիտական գործունեության մեջ փորձում էր լուծումներ տալ գաղթականների խնդրին: Այդ մասին են վկայում գեներալներ Ու. Թոմսոնի և Ու. Բիչի հետ ունեցած երկար բանակցությունները (**Հայրապետյան Կ., 2019**), որոնք ապարդյուն էին: Դրա պատճառով Հայաստանի և Թիֆլիսի գաղթականները շարունակեցին մնալ անորոշ վիճակում:

Փաստ էր, որ ծայրահեղ ծանր էր նոր ձևավորվող պետության արտաքին և ներքին կյանքը: Հազարավոր գաղթականների խնդիրն էլ մնում էր չլուծված, բայց շատ կարևոր է, թե այդ ուղղությամբ ինչ քայլեր էին ձեռնարկում Հայաստանի կառավարությունը և Վրաստանի Հայոց Ազգային Խորհուրդը:

Ինչպես տեսանք, կառավարությունն այս ուղղությամբ աշխատանքներ էր իրականացնում արտաքին դաշտում, սակայն՝ առկա խնդիրների և ծանր դրության պայմաններում, երբ պետությունը գտնվում էր աղետալի վիճակում. մի կողմից՝ ռազմաքաղաքական, տնտեսական անկայուն դրությունը, մյուս կողմից՝

երկաթուղիների շահագործման խափանումը վրացիների կողմից (**Վիրաբյան Վ., 2016**): Թեև հետաքրքիր էր այս ընթացքում Թիֆլիսում գտնվող Հայոց Ազգային խորհրդի, նրա շուրջ հավաքված հայ էլիտայի վերաբերմունքը Հայաստանի և նրա խնդիրների նկատմամբ:

ՀՀ պառլամենտի անդամ Արտաշես Աբեղյանի՝ Թիֆլիսից ուղարկված նամակը ՀՀ Խնամատարության և աշխատանքի նախարարին ցույց է տալիս, որ 1918-1920 թթ. պետությունը ծանր ֆինանսական դրության մեջ էր: Նա առաջարկում էր չվճարված պարտքերը (շուրջ 2 միլիոն դրամ) վճարել այլուրի տրամադրմամբ: Սա փաստում է տնտեսական ճգնաժամի և այդ ուղղությամբ տարվող ջանքերի մասին (**ՀԱԱ, ֆ. 205, ց. 1, գ. 566, թ. 138**):

Անշուշտ, կատարվում էին որոշ աշխատանքներ, սակայն չկային բավարար թվով կադրեր, որ կարողանային ճշգրիտ կազմակերպել գաղթականների սոցիալական խնդիրների թեթևացման գործը: Ներսում չկար այն աջակցությունը, որ ֆինանսապես կարող էր օգտակար լինել, մասնավորապես՝ քաղաքական, մտավորական այն շրջանակը, որն ուներ հնարավորություններ: Այդ առնչությամբ ՎՀԱԽ-ի կողմից հրավիրված ժողովին 55 ներկայացուցիչներից ներկա էին միայն 20-ը: Ընդ որում՝ բացակայում էին այն ներկայացուցիչները, որոնք կարող էին մեծ հանգանակություն կատարել (**Մախլյան Բ., 2023**):

Հակառակ դրանց՝ երբեմն հնչում էին քննադատական հայտարարություններ, թե Հայաստանի կառավարությունը չի իրականացնում համապատասխան գործողություններ կամ երբեմն շատ դանդաղ է գործում: Սակայն անհրաժեշտ է նշել, որ Հայաստանի կառավարությունն Արամ Մանուկյանի գլխավորությամբ փորձում էր համակարգել, բայց միջոցների սղությունը և երկրում տարածվող հիվանդություններն ավելի էին ծանրացնում դրությունը: Թիֆլիսից մեծ թվով որբերի, գաղթականների տեղափոխումն այստեղ ևս ծանրացնում էր իրավիճակը, քանի որ նրանք իրենց հետ բերում էին տարատեսակ հիվանդություններ: Բավականին ծանր էր հատկապես «սպանկան» կամ իսպանական գրիպը, որի առաջին դեպքերն արձանագրվեցին Թիֆլիսում դեռևս 1918թ.-ին (**«Ժողովուրդ», 13 հոկտեմբերի**): Ի հակադրություն սրան՝ ՎՀԱԽ-

ի նիստերից մեկում մեղադրական հայտարարություն է հնչում այն մասին, որ Վրաստանում չկա վիրահայ գաղթականություն, և 25-30 հազար գաղթականները Հայաստանի քաղաքացիներ են, հետևաբար ՀՀ կառավարությունը պետք է լուծի այդ հարցը (**Մախլյան Բ., 2023**): Ընդհուպ այս քննարկումները հասնում էին այնտեղ, որ որոշ շրջանակներ քննադատական և թերահավատ դիրքորոշում ունեին Հայաստանի անկախության նկատմամբ: Ինչպես նշում է Ս. Վրացյանը, Թիֆլիսում Հայաստանի մասին խոսելիս «Հայաստան» և «անկախություն» բառերը արտասանվում էին հեզմանքով ու չակերտների մեջ էին առնվում (**Վրացյան Ս., 1993**): Թերևս այսպիսի անհիմն և երբեմն ոչ բովանդակալից քննարկումներով ու բանավեճերով էին ավարտվում ՎՀԱԽ-ի ժողովները նման օրհասական ժամանակներում: Ըստ էության կային մի շարք խնդիրներ, որոնք անհրաժեշտ էր լուծել, սակայն արտաքին և ներքին ծանր դրությունը լուրջ խոչընդոտ էր:

#### ԵԶՐԱԿԱՑՈՒԹՅՈՒՆՆԵՐ

1918–1920 թթ. Թիֆլիսի հայ գաղթականների սոցիալական խնդիրները բազմակողմանի էին: Հայաստանի կառավարության և ՎՀԱԽ-ի միջամտությունը կարևոր էր, բայց մի շարք գործոններ սահմանափակեցին դրա արդյունավետությունը: Կարելի է առանձնացնել հետևյալ հիմնական դիտարկումները՝

- ֆինանսական և նյութական սահմանափակություն. միջոցները հաճախ չէին բավարարում նույնիսկ որբանոցների ու կրթական հաստատությունների աջակցության համար,
- ներքաղաքական և արտաքին ազդեցություններ. հայ-վրացական հարաբերությունները լարված էին, իսկ դիվանագիտական գործոնները՝ անկայուն, ինչը սահմանափակեց միջամտությունը,
- անհավասարակշռություն կառույցների միջև. լիազորությունների անորոշությունը և կուսակցական անհանդուրժողականությունը խոչընդոտեցին ռեսուրսների նպատակային բաշխմանը,

- վրացական իշխանությունների քաղաքականությունը. քաղաքական և այլ սահմանափակումները խոչընդոտեցին օգնության արագ և նպատակային տրամադրումը,
- տեղական էլիտայի ոչ բավարար աջակցություն:

Այսպիսով, Հայաստանի կառավարությունը և Վրաստանի Հայոց Ազգային Խորհուրդը փորձեցին համակարգել սոցիալական աջակցության գործընթացը՝ ստեղծելով լիազոր անձինք և որոշ կառավարման մեխանիզմներ: Սակայն արտաքին քաղաքական լարվածությունը, սահմանափակ ֆինանսական միջոցները, կառույցների միջև անհամաձայնությունները և վրացական վարչական խոչընդոտները սահմանափակեցին միջամտությունների արդյունավետությունը: Այս հանգամանքները ցույց են տալիս, որ հայկական պետական և հասարակական կառույցների գործունեությունը խիստ կախված էր ինչպես ներքին կառավարման, այնպես էլ արտաքին քաղաքական և տնտեսական պայմաններից:

### Համառոտագրություններ

ՀԱԱ – Հայաստանի ազգային արխիվ

### Abbreviations

HAA - National Archives of Armenia

### ԳՐԱԿԱՆՈՒԹՅՈՒՆ

1. Մախլյան Բ. (2023), Վրաստանի Հայոց Ազգային Խորհրդի գործունեությունը 1918թ. օգոստոս-1921թ. փետրվար, վավերագրեր և նյութեր, Երևան, Քոփի Փրինթ հրատ:
2. Հայրապետյան Կ. (2019), Արևմտահայ փախստականների տունդարձի հարցը բրիտանական զորքերի հրամանատարության հետ բանակցություններում (1919 թ. մարտ-մայիս), Պատմա-բանասիրական հանդես, 2019, թիվ 2, 60-78 էջ:

3. Վիրաբյան Վ. (2016), Հայ-վրացական ռազմաքաղաքական հարաբերությունները 1918-1921 թթ., Երևան, ԵՊՀ հրատ:
4. Վրացյան Ս. (1908), Հայաստանի Հանրապետություն, Երևան, «Հայաստան» հրատ.:

#### ՄԱՍՈՒԼ

1. «Ժողովրդի ձայն» (1919), 14 հունվար,  
[https://tert.nla.am/archive/NLA%20TERT/joxovrdidzaynT/1919/9\\_ocr.pdf](https://tert.nla.am/archive/NLA%20TERT/joxovrdidzaynT/1919/9_ocr.pdf)
2. «Ժողովուրդ» (1919), 13 հոկտեմբեր:  
[https://tert.nla.am/archive/NLA%20TERT/JoxovurdYerevan/1918/1918%2820%29\\_ocr.pdf](https://tert.nla.am/archive/NLA%20TERT/JoxovurdYerevan/1918/1918%2820%29_ocr.pdf)

#### ԱՐԽԻՎ

1. ՀԱԱ, ֆ. 205, ց. 1, գ. 566, թ. 9:
2. ՀԱԱ, ֆ. 205, ց. 1, գ. 573, թ. 49:
3. ՀԱԱ, ֆ. 205, ց. 1, գ. 697, թ. 118:
4. ՀԱԱ, ֆ. 205, ց. 1, գ. 584, թ. 42:

#### LITERATURE

1. **Mailyan B. (2023)**, Vrastani Hayoc Azgayin Xorhrdi gorc'owneowt'yowny' 1918t'. o'gostos-1921t' /The Activities of the Armenian National Council of Georgia/, August 1918 – February 1921: Documents and Materials. Yerevan: Copy Print Publishing.
2. **Hayrapetyan K. (2019)**, Arevmtahay p'axstakanneri towndard'i harcy' britanakan zorqeri hramanatarowt'yan het banakcowt'yownnerowm (1919 t'. mart-mayis) /“The Issue of the Repatriation of Western Armenian Refugees in Negotiations with the British Military Command (March–May 1919).”/ Historical-Philological Journal, no. 2, p. 60–78:
3. **Virabyan V. (2016)**, Hay-vracakan r'azmaqaghaqakan haraberowt'yownnery' 1918-1921 t't'. /Armenian-Georgian Military-Political Relations, 1918–1921/. Yerevan: YSU Publishing.

- PRESS**

- ARCHIVES

- ## Conclusion

77

- Internal political and external influences: Armenian-Georgian relations were tense, and diplomatic factors were unstable, which restricted intervention.
- Imbalance between structures: Unclear distribution of authority and partisan intolerance hindered the targeted allocation of resources.
- Policy of the Georgian authorities: Political and other restrictions impeded the prompt and targeted provision of assistance.
- Insufficient support from the local elite.

Thus, the Armenian government and the Armenian National Council of Georgia attempted to coordinate the social support process by appointing authorized officials and establishing certain management mechanisms. However, external political tensions, limited financial resources, disagreements between structures, and administrative obstacles imposed by the Georgian authorities constrained the effectiveness of these interventions. These circumstances demonstrate that the activities of the Armenian state and public institutions were closely dependent on both internal governance and external political and economic conditions.

**Марине Саградян**

**Армянские беженцы в Тифлисе: Ответные меры национальных и  
государственных институтов (1918–1920 гг.)**

**Заключение**

***Ключевые слова и выражения:** Армянские беженцы, Национальный совет армян Грузии, Тифлис, Республика Армения, благотворительные организации*

В 1918–1920 гг. социальные проблемы армянских беженцев в Тифлисе были многогранными. Вмешательство правительства Армении и Национального совета армян Грузии имело важное значение, однако ряд факторов ограничивал его эффективность. Можно выделить следующие основные наблюдения:

- Финансовые и материальные ограничения. Средств часто не хватало даже для поддержки сиротских приютов и образовательных учреждений.
- Внутриполитические и внешние влияния. Армяно-грузинские отношения были напряжёнными, а дипломатические факторы нестабильными, что ограничивало вмешательство.
- Дисбаланс между структурами. Неопределённость полномочий и партийная нетерпимость препятствовали целевому распределению ресурсов.
- Политика грузинских властей. Политические и иные ограничения мешали быстрому и целенаправленному предоставлению помощи.
- Недостаточная поддержка местной элиты.

Таким образом, правительство Армении и Национальный совет армян Грузии пытались координировать процесс социальной поддержки, назначая уполномоченных лиц и создавая определённые механизмы управления. Однако внешнеполитическая напряжённость, ограниченные финансовые ресурсы, разногласия между структурами и административные препятствия со стороны грузинских властей ограничивали эффективность вмешательства. Эти обстоятельства показывают, что деятельность армянских государственных и общественных структур была тесно связана как с внутренними управленческими, так и с внешнеполитическими и экономическими условиями.

**Մարինե Սահրադյան** – Խաչատուր Աբովյանի անվան ՀՊՄՀ Հայոց պատմության ամբիոնի ասպիրանտ: ՀՊՄՀ Հասարակագիտության ամբիոնի դասախոս, Գիտական հետաքրքրությունները՝ հայ-վրացական հարաբերություններ. [sahradyan.marine95@gmail.com](mailto:sahradyan.marine95@gmail.com).

**Marine Sahradyan** – PhD student at the Chair of Armenian History at the Armenian State Pedagogical University after Khachatur Abovyan. Lecturer at the Department of Social Sciences, ASUE (Armenian State University of Economics), Scientific interests include Armenian-Georgian relations from 1918 to 1921 and the

Armenian community in Georgia. Contact number: e-mail: [sahradyan.marine95@gmail.com](mailto:sahradyan.marine95@gmail.com).

**Марине Саградян** – аспирант кафедры истории Армении Армянский Государственного педагогического университета имени Хачатура Абовяна. Преподаватель кафедры обществознания, АГУЭ (Армянский государственный экономический университет) Научные интересы: армянско-грузинские отношения в 1918-1921 годах, армянская община в Грузии. [sahradyan.marine95@gmail.com](mailto:sahradyan.marine95@gmail.com).

*Խմբագրություն է ուղարկվել 6.11.2025թ.*

*Հանձնարարվել է գրախոսության 24.11.2025թ.*

*Հրապարակման է ներկայացվել 30.12.2025թ.*